

MÉHELY KÁLMÁN

C O B D E N K Ö N Y V T Á R

17. SZÁM

MÉHELY KÁLMÁN :

A

**XIX. SZAZAD
ÖRÖKSÉGE**

*A Magyar Cobden-Szövetségben 1923 február 23-án
tartott előadás*

A MAGYAR COBDEN-SZÖVETSÉG KIADÁSA,
BUDAPEST

FISCHER ÖDÖN elnök:

A Magyar Gobden-Szövetség a 18. nyilvános ülését megnyitom és őszinte örömmel üdvözlöm ismét körünkben Méhely Kálmán tanár úr Öméltóságát. Mindannyian híven őrizzük több mint egy év előtt „*A kereskedelem filozófiájáról*” tartott előadásának élvezetes emlékét és már ezért is nagy érdeklődéssel várjuk mondanivalóit. De még fokozza érdeklődésünkét a téma, amelynek tárgyalására őt tudományköre, szemlélpontjainak perspektívája és a tudás mélységéből kiemelkedő meggyőződése egyaránt hivatottá teszi.

Mert sem a tényeket okszerűen regisztráló történész, sem a termelés és a fogyasztás törvényeit kutató közgazda, sőt még az eszmék fejlődését figyelő filozófus sem alkalmas külön-külön arra, hogy a XIX. század kétes értékű örökségének áttekinthető leltárát elkészítse. Méhely Kálmánban mindhárom egyesül s ezenfelül a legtöbb szociológustól eltérően: szilárd meggyőződést mentett át az események viszontagságain. Éppen a tudományos meggyőződésnek világfelfogásba sűrűsödött ereje, amely a tudást érzéssé finomítja, adja meg a tanár urnák a hivatottságot, hogy az embermilliók legnagyobb problémáját átfogó magaslatról vegye szemügyre és biztos kézzel boncolja. Az elmúlt század örökségéről fog

hozzánk szólni, de mindnyájunk lelkéinek aggódó homályában ott remeg a jövőnkre vonatkozó kérdés. A jóslás nem a tudós hivatása s nem tudjuk, vajjon Spengler, Wells és N it ti pesszimizmusa jogosult-e, mégis a bizonytalan jövőbe nagyobb nyugalommal tekinthetünk, ha a jelennek okozatos alapjait a társadalmi élet filozófusának higgadt, világos és elfogulatlan megítélésében tanuljuk megismerni. Legalább is közelebb hoz bennünket a múlt és jövő determinált egyenletének megoldásához, ha abból egy ismeretlent sikerül kiküszöbölni.

Kérem Őméltóságát, tartsa meg előadását.

MÉHELY KÁLMÁN:

Hol vagyunk?

Hová megyünk? Mi lesz belőlünk?

Mi lesz Európából?!

Ez napjaink legizgatóbb problémája, amelyre minden nemzet a saját sorsának szemüvegén át keresi és látja a megoldást. Legutóbb a *Journal de Genève* indított körkérdéses ankétet e tárgyról és a következő jellegzetes válaszokat kapta:

Mereschkovszkij (lengyel) szerint Európa a bolsevizmus áldozata lesz;

a salamancai egyetem rektora (spanyol) szerint ettől csak úgy menekülhet meg, ha visszatér a középkori pápai uralomra és katolikus világnézletre, amelyből a világ fejlődését a reneszánsz, a reformáció és a francia forradalom vézes végzetességgel kilóditolta;

André Gide a francia ősparaszti lélek pihenés utáni vágyakozásával sóvárog a khinai paraszttársadalom után, ahol az államnak már évezredek óta nincs többé szüksége vasabroncsokra: papságra és katonaságra, mert minden ember önmagában hordozza a valódi belsősége» vallásosságot és állampolgári fegyelmezettséget és ahol nincs többé bánat és csalódás, mert nincs többé vágy és illúzió.

Amiből annál több van a németekben, Ikarus e javíthatatlan utódaiban, akik évszázadonként felröpülnek és lezuhannak, a diadal mámorában megtévelytjék magukat optimista teóriákkal (*Chamberlain: Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts, Friedrich Naumann: Mitteleuropa, Paul Rohrbach,*

Bernliardi, a Berlin-Bagdad és a Flotten verein publicistái stb.), az összeomlás tragikumában pedig enerváló és a zavart növelő pesszimista ködgomolyos elméletekkel (Oswald *Spengler*: Untergang des Abendlandes).

Ezúttal leghamarább az olaszok szakítottak a rothasztó fecsegéssel és hamleti töprengéssel és ha *Mussolini* híven be is váltja fascista programját, amelyiknek vulkanikus kitörése őt a diktatúrába lendítette, akkor valóban szarvánál ragadta meg a bikát. De hátha csak *Monk* tábornok, akinek dicsotelen szereplése csak fokozója lelt a *glorious revolution* dicsőségének és alkotásai állandóságának?

És miit csinál Anglia, a politikai bölcsesség ősforrása, Machiavelli leghívebb tanítványa, Bizánc és Róma világhatalmának utóda és módszereinek öröklője? És mit csinál Oroszország és Róma (nem Itália!), a két örök birodalom? *Rousseau* szerint Európa el fog oroszosodni, *Nietzsche* szerint pedig csak az orosz nemzet és a római katolikus anyaszentegyház örökéletű és bevehetetlen sziklavár marad még akkorára is, amikor *Macaulay* utolsó brit vadembere a Tower-hid romjain fog horgászni az utolsó halacskára.

A hosszú háborút azzal a reménykedéssel túrtük, hogy a nagy felhőszakadás zivataros kitörésével minden feszültség megenyhül, a sötét viharfelhők lecsapódnak és újra derült, napfényes lesz az ég és könnyű a légnyomás, felvidul a táj és fölcsendül a termékeny munka áldásos rythmusa, beérkezünk, egészen biztosan beérkezünk, a háborús harcokban oly biztonsággal beígért „jobb, boldogabb jövőbe”. *Caesar* azt ígérte, hogy hazamegyünk, mire az őszi falevelek lehullanak. Még ma sem mentünk haza. A legnagyobb tudósok és a legtekintélyesebb államférfiak versengtek annak bebizonyításában, hogy amit most annyira visszasírunk, a béke és nyugalom

állapota, *rothadt béke* állapot volt, ami tovább már nem tarthatott, a saját fertőjébe sülyedező Európán tehát csak a háború tisztító tüze segíthetett. Bizony, segített rajta. A gyorsabb kimúláshoz segítette.

Rossz üzlet a háború! — írta már akkoriban *Norman Angell* és most már erről győztes és legyőzött egyaránt ugyanezt vallja. Vallja és hirdeti és mindenki buzgón ajánlgatja a másiknak, de maga egyik sem követi. És változatlan gyűlölködéssel folytatódik tovább a háború, csak más eszközökkel. „A legnagyobb tömegek legnagyobb jólétének” elve szerint minden nemzet jobban jár, ha a környező nemzetek sorsa javul. Az imperialista paroxizmus ellenben a saját boldogulását a szomszédok és a többi népek eltiprásában látja. És ez a kulturális, gazdasági és politikai imperializmus nemcsak megtartotta a háború előtti évtizedek fejlődési lendületéből nyert eleven erejét, hanem járványos betegség gyanánt behatolt a legbelsőbb sejtekig, megfertőzte a nemzetek belső társadalmát, elvakult gyűlölködést támasztott a népfajok, felekezetek, társadalmi osztályok és foglalkozások között, a társadalmi egységet atomjaira szétporlasztotta, *bellum omnium contra omnes*, mindenki mindenkinek ellensége, az ökölharc és a politikai gyilkosság újból rendszerré és a politikai meggyőzés eszközévé vált, miként *Benvenuto Cellini* korában, Csakhogy ám akkor ezek a *reneszánsz* vulkanikus kitörésének voltak kísérő jelenségei, messzi évszázadokra világító tűzcsovából lehulló pernye és hamu, mit az óriási erő teljesítmény, a fölfelé törés sebessége hozott izzásba, míg a mostani inkább a mocsár és iszap áradásba dagadására, a sülyedő hajó utasainak a mentőeszközök utáni őrzöngő viaskodására. emlékeztet.

Mind többet gondolunk Mezopotámia homokba temetett városaira, népek és világbirodalmak nagyságára és elpusztulására. Fölismerjük az okok és a

körülmények hasonlatosságát a görög és a római hanyatlás és Európa mai viszonyai között. Igaz-e, hegy a világ fölötti uralom, amelyet Európa a Kelet-től vett át és ami fokozatosan vándorolt át Athénből Rómába, majd Parisba, Londonba, most már átkiváncozik az Óceánon az Újvilágba, sorsára hagyva az elaggott Európát? Mi lesz az ide zsúfolódott munkás tömegekkel, az ipusztriális állam számára nevelt hivatalnoki és szabad értelmiségi rétegekkel? Mi Lesz a kultúrával? Arra a sorsra jut-e az öreg Európa, amire Görögország sülyedt az erőtől duzzadó Rómával szemben, ahol megvolt az anyagi hatalom és gazdagság, de ahol a kultúrát a görög rab-szolgák képviselték? Vagy amire pár évszázad múlva a rómaiak műveltsége jutott, akiket az északi barbárok betörése szerteszórt a világba, hogy mindenfelé *Völkerdünge* gyanánt szolgáljanak? És elérkezett-e már az óra, amikor meneküljön, aki tud, vagy belátva minden emberi erőlködés hiábavalóságát, a római szenátorok stoikus nyugalomával várjuk be végzetünk beteljesülését?

Európa népeire komor pesszimizmus nehezedik, amit a tények indokoltta tesznek. A remény pislogó lángocskái egyre-másra kialudnak és a lelkekre rászáll a *nihil* sivársága. A nyomasztó gondok elől vad szórakozásokba menekülnek és minden életváguk már csak a kenyér és a cirkusz.

Vájjon valóban az elmúlás halálküzdeme ez, avagy Európa egy újabb újjászületésének vajúdása, vért és szennyes habot tajlékozva, a szökőár újabb kitörésének sziklátat hasgató zúgása, az újjáteremtődés tűzvésze, amelynek hamvaiból főnixként fog az új Európa egykor újból felröppenni? Milyen lesz a rét, amelyen tajtékozó folyónk újból megpihenve szétterül és megbékélten tükrözi az égbolt szelíd kék fényét és az élet örökkévalóságának ragyogását?

Ismét mértéktelenül túlfűtötték a kazánt, ív-lám-

bik eltört, újra kezdhetjük a nagy művet, most ismét más irányban kutatva és haladva, drága tanpénzen szerzett tapasztalatokkal és okulással gazdagabban.

Boncolókéssel és lámpással kutatták a háború bűnöseit, miként valaha az emberi testben a lelkei. *Európa lelke, a XIX. század eredményeinek szelleme volt a bűnös és ugyanez a szellem az, ami most is oly tragikus küzdelmeket okoz* és milliók pusztulása árán szembehelyezkedik, a kibontakozás és fejlődés kívánalmaival.

Sok minden összedőlt és elpusztult. Bizony, amit a XIX. század ránk hagyományozott, az javarészt negatívum. Amit egy hosszú évszázad a maga lázas munkájával alkotott, annak eredményeit magával is vitte, *öreg volt, de nem Európa, hanem a XIX. század volt már elvénülve* és nem tudott hozzáidomulni azokhoz az átalakulási vágyakozásokhoz, amelyeknek feszítőereje, felgyülve, a világháborúvá explodált.

Az összes előző korok eredményei adják a XIX. század alapjait, amelyekre ez a maga alkotásait tovább építette, kezdetben óvatosan, majd mind sebesebben, végül szédítő tempóval, hamis vágányra kerülve, elvadult lélekkel, eltorzulva, bomlasztó mérgektől szétrothadva. *Madách* szavaival:

*Minden ami él és áldást hintve hat,
Idővel meghal szelleme kiszáll.
A test túléli ronda dög gyanánt
Mely gyilkoló miazmákat lehel
Az új világba, mely köröttünk fejlődik.*

Amikor az öreg Széchenyi-Lánchidat pár év előtt tatarozták és az 1848-ban szolgálatba állított láncszemeket megvizsgálták, csodálkozva látták, hogy a 70 éves igénybevételtől a vasszemcsék belső kohéziója annyira elaggott, a folytonos rezgéstől

annyira kimerült, hogy a láncokat szinte már csak az imádság tartotta. Még a valódi vas és tiszta érc is így viselkedik, amiből pedig a kohók izzó tüze minden aljasságot kiégetett és az óriási hengerek és gőzkalapácsok minden salakot kisajtoltak! Ha a holt anyag így viselkedik, hogyan kívánhassunk az embertől és társadalmi alkotásaitól változatlanságot és örökkévalóságot?

Újból egy mozgalmas színe pergett le *Madách* történetfilozófiai drámai költeményének. A nemzet és az emberiség sorsának megjavítását célzó nagy új gondolatok támadnak, futótűzként elterjednek, általános meggyőződéssé válnak, közlekedést támasztanak, verejtékes erőfeszítést, sőt önfeláldozást ihletnek. Küzdelem, balsors, de végre is siker: ez a férfias felküzdés verőfényes hegyoldala. Azután következik a megszokás, megunás, elernyedés, szétmállás, elrothadás árnyékos, sötét szakadéka. Föllendülés, delelés, bealkonyodás. Majd megint új gondolat, új küzdés, új csaták. Hol vagyunk most, őrtjengő roptunk hová juttatott és most újból hová indul? Mi az, amit a XIX. század az elődjeitől örökölt és mi az, amit az emberi fejlődés eddigi összes eredménye gyanánt a mi évszázadunkra örökségképpen hagyott?

Kincset, jólétet, nyugalmat, boldogságot vajmi keveset hagyott, inkább csak sok csalódást és keserű tanulságot. Anyagiakban leszegényedtünk, de lelkiekben gazdagodtunk. Mintha valamilyen nagy természeti törvény gondoskodna a kompenzációról. Anyagért lélek. A cseré nem rossz. Mert a tudás és tapasztalat új vívmányaival az anyagiakat újból visszaszerezhetjük, míg megfordítva, az anyagi gazdagsággal bár minden visszaszerezhető, fény, pompa, hatalom, dicsőség, — csak éppen a lelki tartalom nem. Amit a gőzgép, vasút és villamosság évszázada oly szilaj lendülettel megteremtett, politikai kialakulásban, alakban és belső tartalomban, társadalmi

rendszerben és kultúrában, minden összeomlott, mint valami nagy épület és mi a katasztrófa zajától zúgó fülekkel és a fölvert por füstgomolygásától fájó szemekkel állunk a romok és cserepek között, de nem búsan, hanem bámulva. Mert azt könyvből meg nem tanulhattuk, amire most az élet tanít. Ámulattal látjuk, hogy amit minden idővel dacoló terméskőnek hittünk, az a korszellem lehelletére porrá omlott, hogy mennyi volt benne a gipsz és vakolat, érc helyett a bronzsínű máz.

A színház az élet fókusza, a mai élet a történelem színháza. A história megfakult lapjai szint és elevenséget nyernek, a késő utódok tetteiben új életre feltámadnak az ősök bűnei és szenvedélyei, amikből aztán a nemzet balsorsa lesűrűsödik. A mából megértjük a múltat és sorsunk okait, történelmünk analog képeiből magyarázatot találunk mai közállapotainkra.

Mi okozza azt, hogy az élet ma úgy rohan, hogy pár hét alatt nagyobb dolgok történnek, mint azelőtt évtizedek alatt, hogy most már pár esztendő elég ahhoz hogy *Rip van Winkle*-é tegye azt, aki az élet forgatagából kicsatolódik? A technika. A távíró, a telefon és a sajtó. A hírszolgálat függetlenítette magát a tértől és az időtől, a villamosság segítségével, ami 300,000 kilométer sebességgel száguld másodpercenként, míg földünk egész kerülete csak 40,000 kilométer! A drótnélküli telefon egész Amerikát egyetlen várossá zsugorította össze. A mai történelem úgy pereg le előttünk, mint valami megbolondult film, míg ehhez képest a régi történelem nehézkes passiójáték, ünnepélyes lassú mozdulatokkal és felvonulásokkal.

Földünk összezsugorodott; de minél közelebb hozta egymáshoz a népeket a közlekedés, annál távolabbra lökődtek egymástól. Ennek okát mindenki a magánéletében is tapasztalhatja. A túlságosan intim

és sűrű érintkezésből több összeveszés támad, mint a ritkább találkozásból, mert a távlatban csak a nagy színmezőket látjuk, míg a közelségben a foltokat is és a repedéseket. A faj és foglalkozás, a milió és átöröklés okozta különbözőségek távolról szemlélve érdekesség, szoros közeli érintkezésben ingerlő ellentét.

A XIX. század a technika évszázada. Az ember megtanult a természet erői és anyagai fölött uralkodni, amiben pár évtized alatt nagyobb haladást tett, mint az összes előző korokban együttvéve. De közben elfelejtett önmagán uralkodni és az emberiség értelmi és érzelmi képességei elapadtak. A XIX. század (első évtizedeiben) még klasszikus tökéletes-gű *filozófusokat, költőket és zeneművészeket* adott; egy évszázad multán mindent eltemetett, mint az árvíz: *a pénz, a gép és a demagógia*.

A kapitalizmus és a technika megteremti a nagy ' közgazdasági föllendülést, ami olyan lendületet vett, hogy azt hittük, a csillagokig fogunk fölemelkedni. A kultúra minden más ágazata egyelőre elsorvadt, a természettudományokra és a technikára koncentráldott. Az emberi haladás bicegő; csak részletekben bír haladni de nem egyetemesen és ha a kultúra valamelyik ágában rendkívüli mértékben előre szökken, ugyanennyivel csökken a többi ágazatok előmenetele. A haladás összege állandó, a különböző sebességek ilykép kompenzálódnak. De végeredményben mindig marad valami haladás. *Madách* klasszikus művében a költői harigulaftfestés érdeke legyőzte a történetfilozófus objektivitását. Az emberi tehetetlenség az alapgondolata, mely szerint minden erőlködés hiábavaló meddőség, az ember bármennyire küzdhet és bízva bízhat, nekilendülései csak önmagukba visszatérő körök. Ha valóban így volna, úgy az emberiség élete igazán szomorú „*Ember tragédiája*” volna. Ámde szerencsére nincs így. Az em-

béri haladás nem egy helyben meddően veszteglő körvonal, hanem folytonosan följebb emelkedő hullámvonal, amelynél minden későbbi az előbbi korok eredményeire épül. Nincs olyan rossz, amiből ne lenne valami haszon, viszont nincs olyan jó, ami valamelyik pontján ne követelne veszteséges áldozatot. A veszteségek és nyereségek összege mindig ad több-kevesebb pozitív *saldot*, ami a továbbfejlődés számára újabb alap gyanánt szolgál.

A *Weltgeist* útja nem önmagába visszatérő körök, *Madách* és *Faust* szerinti tehetetlen meddség, hanem hullámvonalas rezgésű állandó fölfelé ívelés. Az annyira siratott görög műveltség csak pár száz-ezer emberre terjedt, a római néhány millióra, a mostani a földkerekség kiváltságos rétegeiről most készül leszállani a népmilliók tömegeire. A kultúra előbb kell, hogy leereszkedjék a tanulatlan tömegek fejletlen ízléséhez, hogy Anfeusként a földtől új erőt nyerve, annál lendületesebb legyen fölemelkedése. Előbb az érzéket és kedvet kell az alvó tömegekben felébreszteni, csak azután kívánhatunk magasabb csiszolódást. *Reculer pour mieux sauter*. A minden Táradság nélkül oktató és vágyakra ingerlő mozi a feltörekvő új tömegek számára előiskola a színháznak már gondolkodást igénylő magasabbrendű élvezete számára, a napilap és a ponyvairodalom olvasóközönséget hódít a könyvirodalomnak, a futballmérkőzések izgalma a nemesebb sportoknak. A *Marx-Lassalle-féle* elnyomorodási elmélet hasznos volt mint taktikai eszköz a proletárság fölrazására és közös zászló alá terelésére, de most már egyetemesen nemcsak elméletileg, de tényekkel is bebizonyított tévedés. A nagy néptömegek helyzete kétségkívül folytonosan javul és ha ennek elismerését a nyugtalanság és elégedetlenség tagadja és az elkeseredés hangja el is fojtja, ez onnét van, mert a vágyak gyorsabb szárnyúak, mint a képességek, a nivellálási

ösztön erőszakosabb a sikerek irigykedő mérlegelésénél semmint a fölemelkedéshez megkívánt anyagi és szellemi áldozatok méltányló elismerésénél, a nyomorúságosabb helyzet *fölismerése* fájdalmasabb, mint annak ténye, a más ember gazdagsága jobban bánat, (mint a mi szegénységünk).

Mindenfelé dekadenciát és szétbomlást érzünk; tényleges valóság-e ez, avagy csak érzékszerveink csalódása, ami a tiz éve tartó izgalmaktól túlgyötört idegállapotnak a következménye? Realitás, relativitás, vagy csupán psychopathologia?

Konstelláció és korszellem a két tényező, amelyik e kérdésekre válaszol és ami megállapítja a XIX. század örökségét. Ezt a két tényezőt kell lehetőleg minden subjektivitástól mentesen földeríteni, a tiszta racionalizmus szolgálatával, ami azonban ne silányuljon primitív materializmussá, hanem pozitív tényezők gyanánt tekintse az irracionális és misztikus erőket is. *A Weltgeist templomába csa az érdekelttség és dogma saruit levette szabad belépni*, különben félreértjük szavát és a dolgokat olyanoknak tartjuk, aminőknek látni szeretnénk. Már pedig ez a nemzetek boldogulásának titka. Amelyik nép alkalmazkodik a sors alkotta konstellációhoz és a korszellem parancsához, az adagadó vitorlákkal ússza meg a bős hullámhegyeket és víg könnyűséggel siklik célja felé. Amelyik nemzet azonban ettől vakság, tudatlanság vagy ostoba elbizakodottsága miatt elzárkózik, sőt ellene szegül, az felkopik, dolgozó népét meddön felörli, öngyilkosságot követ el.

A Weltgeist lépései természetesen nem kötik magukat az évszázadok decimális rendszeréhez. Az egyes századok a haladás egyes nagy étappe-jait jelentik, a Madách-féle színjátékokat, az emberi fejlődés egy-egy hullámvonalát, mely kiindul, tetőpontjához ér és lehanyatlik, hogy helyét egy újabb föllendülésnek átadja. Az emberi fejlődés a szabad-

sággüzdelmek folytonos láncolata és az az évszám, amelyet valamely nagy siker mérföld jelző jenek tekintünk, sem kiindulása, sem befejezése, hanem *delelőpontja* az illető mozgalomnak, amelyik hosszú fejlődésből jutott odáig és ismét csak hosszú fejlődés után fog teljesen stabilizálódni. A reneszánsz, a reformáció és a nagy revúció válóban az újkori haladásnak világitótornyai, amelyeknek fénysugarai biztosabbá tették a hajó pályáját; 1517, 1648, 1789 a három dátum, Luther fellépése, a westfáli béke és a Bastille bevetele, ami az első kettővel a lelkiismereti és gondolatszabadság kivívását, a harmadikkal a politikai szabadság és egyenjogúság dekretálását jelzi. De a törvénybeiktatás időpontja ritkán fedi a való tényállást; vagy elavul, vagy túlsiet. *Macht geht vor Recht*; a jog hatalom nélkül csak üres papiros, képmutatás, illúzió. A politikai hatalom előfeltétele pedig a gazdasági erő és uralom. A XIX. század az új erőteyezők kibontakozása és felvonulása, a politikai szabadság és egyenjogosultság kiépítése a parlamentarizmus útján, a gazdasági hatalom utáni küzdelmek harcának, évszázados hosszú háborújának megindulása. Ennek jegyében indul útjára a XX. század és ezért a XIX. századot helyesen vagy 1789-től 1914-ig, vagy 1815-től 1920-ig, a forradalom kitörésétől a nagy háború kitöréséig, vagy a bécsi kongresszusitól a párisi békéig számíthatjuk.

Ezen évszázad pozitív eredményei: gazdagodás anyagiakban és tudásban, új konstellációk és perspektívák. A Föld meghódítása, a természeti erők és anyagok fölötti uralom, a kultúra és közjólét terjedése és gyarapodása. *Irányadó eszméi:* szabadság, egyenlőség, nemzetiség, a gazdasági téren a kapitalizmus és a technika.

A nagy francia forradalom volt a keresztelő, 1848 a konfirmáció. A forradalmi eszmék a filozófusok íróasztalán és csöndes dolgozófülkéjében egé-

szén másképen festettek, mint a sansculotte-ok pen-náin, a véres és kormos nyársakon. A fejlődés útjában álló akadályok szétrobbantását csak forradalmi erők bírják elvégezni, ehhez a még oly tökéletes evolúció is tehetetlen. De a robbantó erőket nem lehet pirulánként alkalmazni: túlsók a füst és hamu, a továbbépítés eszközei pedig gyakran súlyosabban szenvednek, mint annak szétrobbantani szándékolt akadályai, amelyek a forradalom balsikere esetén csak annál vehemensebb erővel erősítik meg régi pozícióikat. A jakobinizmus kiégette és fojtó füstbe csavarta a nagy humanitárius ideálokat, Franciaországban lelki diszpozíciót teremtett Napoleon pályájára és az 1830 júliusi és az 1848 februári feszültségkirobbanások elfojtásán át a reakció uralmát Sedan-ig meghosszabbította; Európa többi népeit pedig előbb keresztes háborúba tömörítette a forradalmi túlzások ellen, hogy aztán annál tartósabb legyen fölöttük a szentszövetségi reakció hosszú győzelme. Csak 1849 hozott némi enyhülést, a maga tisztult és enyhített ideáljaival és eszközeivel: 1848 az 1789 javított kiadása. Minden nagy és nemes törekvésünk ma is a 48-as generáció magvetése. Gondolkozásunkban még e vívmányok emléke él és az akkori ideálokat még oly tiszta rag³ogáshán látjuk, amiként a távoli hegyek napsütötte aranyfényét és kék árnyékait. Megismertük és megszerettük ezen ideálokat, hiszen ezeken nevelkedtünk fel és azt hisszük, hogy a név és a tartalom ma is fedik egymást.

A betűk, a szavak pusztán materiális anyagok, önmagukban semmik. Csak Khina emelkedett oly magas fokra, hogy írásjegyei a fogalmakat ábrázolják, tehát nem elég azoknak technikai ismerete, értelmüket, lelküket kell átérezni. Ott nem lehetséges az, hogy bizonyos szavakat évtizedeken át mindenfelé untig hangoztassanak, de a szavakhoz a leg-

különbözőbb értelmezést fűzzék. Ilyenek például a szabadság, szabadelvűség, demokrácia, szocializmus, civilizáció, kultúra síb. így a *szabadság*, *egyenlőség* és *nemzetiség* eszméit ma is a 48-as idők tükrözésében látjuk, a *kapitalizmust* és a *technikát* pedig a nagy alapítók és feltalálók életművében. Pedig az idők folyamán mi lett belőlük?

A szabadságból lett az erőszak diktatúrája.

Az egyenlőségből a tömegek diktatúrája.

A nemzetiségi elvből imperializmus.

A kapitalizmusból monopólium és plutokrácia.

A technikából kulturdekadencia.

Vizsgáljuk át tüzetesebben ezeket az örökségi tételeket és az okokat, amelyek a század elejének örökifjúságot ígérő ideáljait ennyire eltorzították.

Az összes elváltozások alapoka a *feudális társadalomnak ipari társadalommá* való átalakulása. Már *St. Simon* észrevette, hogy nem az államformák és alkotmányok okozzák a társadalom legmélyrehatóbb átalakulásait, hanem a gazdasági rendszer megváltozása. A kapitalizmus és a technika széttrökte a történelmi feudalizmus és a patriarchális berendezkedések uralmát és biológiai szükségletük, a folyton növekedő koncentráció, megteremtette egyik oldalon a mobil nagytőke feudalizmusát és a túlsó oldalon a nincsetlen tömegek kollektív szervezkedését. A lokális szétszórtság azelőtt az azonos érdekű tömegeknek ezt az országszerte való tömörülését lehetetlenné tette, hiányzott a sajtó, a távíró és a vasút; nem tudtak egymással érintkezni, de nem igen voltak közös törekvéseik sem, mert a helyi viszonyok ellentétének taszító ereje erősebb volt. Hiába voltak parasztforradalmak, hiába munkáslázadások, ezek legfeljebb egyes vidékekre terjedtek ki és így ezeket az uralkodó rendszer az ország egyesült erejével könnyen elfojthatta. A kapitalisztikus rendszer, a pénz és a gép uralma volt az

uttörő, ami mint mindenüvé behatoló, mindenit megmérgező és felbomlasztó tényező a régi rendszer bástyafalait meglazította, úgy, hogy az alsóbb nagy néptömegek rohamát most már nem bírták kiállani és a demokrácia legalább politikailag, legalább a papiroson, az általános, titkos választójog meghódításával győzelmes sikerhez jutott.

De mi ez a győzelem, mi az, amit egy évszázad áldozatteljes küzdelmei árán elérnie sikerült? Vájjon azt kapta-e, ami után sóvárgott?

Elkorhadt, hasznavehetetlen romokhoz» lyukassá lőtt faliakhoz jutott. Késő siker, balsiker. Nemcsak a politikai téren, hanem a gazdasági téren is már csak elaggott roncsok jutottak birtokába, amelyeken a múlt terhei és adósságai súlyosabbak, mint elfonyadt ígéretei és végelgyengülő erői. *Akkor jutott el a parlamentarizmushoz, amikor ezt már csak az emlékei táplálják* és akkor jutott el a kulturális javak élvezéséhez, amikor ezeknek megdrágulása ezeknek igénybevételétől még ridegebben elzárja, mint azelőtt, amikor még nem volt ily gazdag papirosjogokban. A túlkorán és túlhirtelen úrrá vált tömegigények oly drágává teszik a termelést és a közlekedést, hogy senkié sem lesz, *túldrága lesz, semhogy a tömeg jólété lehessen*. És a tragikus fakép az, hogy a demokrácia politikai győzelme önmaga ássa sirját a saját gazdasági boldogulásának, mert a kevesebb munka és nagyobb fizetés a felosztásra kerülő javak összmenyiségét természetesen csökkenti, a tőke és munka örök vetélykedésében pedig minden körülmények között a tőke győz s bármiféle helyzet adójék is mindig felülkerekedik és minden helyzetről leszedi a tejfelt, a nemzeti föllendülés vagy összeomlás minden derús vagy drámai eseményéből egyformán kisajtolja a maga profitját.

A kapitalizmus volt a tüzéség, a demokrácia a rohamozó gyalogság a feudalizmus várának meg-

ostromlásánál. A tőke és munka a maguk gazdasági ellentétét szögre akasztották addig, amíg a politikai és társadalmi lealáztatást kellett a közös ellenséggel szemben megbosszulni. A demokrácia azt hitte, hogy fegyvertársát is őszintén demokratikus érzelmek hevítik. De alig, hogy együttes erejükkel sikerült a politikailag és gazdaságilag egyaránt elaggott ősi ellenfelet leteríteni, a gazdaságilag domináló partner: a kapitalizmus, fegyverét menten eddigi küzdőtársa ellen fordította és egyszerűen beleült a feudalizmus elhagyott pozícióiba. *A győzelemhez jutott kapitalizmus nem más, mint a történelmi feudalizmus folytatása*, teljesen azonos életfelfogással és életműködéssel, csupán más alakban és »más személyekkel, a konzerváló föld helyébe a mobil nagytőkével, a lovagkori kiművelt tónust és modort megőrző arisztokrácia helyett a parvenük prepoteneiájával, a családias patriarchalizmus helyett az étatizmus és kollektivizmuis lélekölő bürokráciájával és tömegzsarnokságával.

A demokrácia terjed a szájakon, de szűkül a tényekben. Két malomkö között sajtolódik és porlódik. Felülről a történelmi feudalizmus – monarchizmus – militarizmus – klerikalizmus és bürokrácia szeutschövetsége mögé bújó kapitalizmus őrli, alulról a proletárok szocializmusa. A 48-as ideálok tisztult liberalizmusa és demokráciája a történelmi feudalizmus és a vele szövetkezett konzervatív tényezők konok ellenállása következtében önfenntartása érdekében kénytelen volt balfelé eltolódni. Nincs más választás, nincs középhelyzet, csak vagy a szélsőjobb, vagy a szélsőbal, a fekete vagy a vörös, a reakció vagy a forradalom. Mindkét oldal árvíz-ként szakad a független „római polgári” egyéniségnek egykor babérkoszorús mezőire s mind szűkebbre mosva annak partjait, *határozott és egyoldalú* szinvallást követel: *mi vagy! fehér vagy vörös?* (NB.: A

„fekete” magát „fehér”-meik elkeresztelte, inert így népszerűbb.) A független egyéniségnek egyszerűen megszűnik az egzisztenciális lehetősége. A tőke gazdagon megjutalmazza azt, aki csatlósának szegődik, a kollektivitás is nyugodt és biztos egzisztenciát nyújt a saját híveinek. Csak az megy tönkre, aki a valódi pártatlansághoz és a társadalmi egység ideáljához őszintén hű marad. Nézzünk csak körül, milyen rétegek pusztultak el és tűntek el menthetetlenül a most folyó nagy gazdasági és társadalmi kataklizmában? Mindazok, amelyek a szabadelvűség és demokrácia régi ideáljainak kultuszában töltötték el életüket és ez annyira betöltötte egyéniségüket, hogy inkább együtt múlnak el lelkük ideáljaival, sem hogy a mai sülyedt állapotokhoz hozzáidomuljanak. Érdekes és jellemző, hogy ezekhez tartoznak a kapitalizmus és technika úttörő bajnokai is, az első generáció, bizonyítékaul annak, hogy a kapitalizmus és technika alkotó szellemének is ők az igazi típusai és nem azok a korcs utódok, akik a régi dicsőség örökségébe terpeszkedve, az elődöknek nemcsak alkotásait eltékozzolják, hanem emlékük tiszteletét is kompromittálják.

A gazdasági fejlődés, a tőkekoncentráció és a termelési eszközöknek magánmonopóliumba jutása következtében a szabadság és az egyenlőség, a liberalizmus és a demokrácia egymással is ellentétbe kerültek. Mert minden át és át van itatva nyereszedési szellemmel, gazdasági, rentabilitási, kapitalisztikus törekvésekkel. Az egyenlőség természettudományilag abszurdum; a természet élete, a fejlődés, a haladás mind az egyenlőtlenségre van alapítva. A szabadság utáni törekvés azonban megegyezik az ember östermészetével: a vágy az egyéniség szabad érvényesítésére. Ámde a kapitalizmus állapotában ez a cápák szabadságát jelenti és jogát a többiek kizsárolására és az egyeduralomra. A régi

értelmében vett liberalizmus és demokrácia tehát a mai gazdasági rendszerrel összeférhetlen.

Liberalizmus a politikai szabadság jogokban,

Demokrácia a társadalmi egyenlőségben,

Szocializmus a közgazdaságban.

A liberalizmus és a demokrácia csak akkor foglалhatja vissza régi uralmát a közgazdasági téren is, ha majd a kapitalisztikus szellemet a humanizmus szelleme fölváltotta, vagyis ha a szocializmus szelleme a törvényekből a társadalom lelkébe átszállott és azt egyetemesen uralni fogja.

Ami sajnos elég sokára lesz. *A társadalmi átnevelődésnek* ezt a hosszú és rögzös útját vélték kikerülhetni a szociáldemokráciával.

Ez még ma is fegyvertársának érzi a kapitalizmust az uralkodó rendszerrel szemben és a két hű szövetséges egyformán köszörüli a tört, amellyel győzelmük esetén egymást ledöfjék. A szociáldemokratáik örülnek a kapitalizmus növekedtének és hízásának. Azt mondják, *nekünk hízik!* Azt hiszik, hogy a néhány trösztkirály kezébe koncentráldott kapitalizmus a maga egész kiépült rendszerével egyenesen csak arra nevelődik, hogy teljesen kiérett állapotában a köz tulajdonába automatikusan átlépjen. Minden rendszer ki akarja futni a maga pályáját, teljese kiélésre törekszik és addig más rendszer nem következhet, míg az előd a maga természetes életfolyamatát végig nem játszotta. De hátha dualizmus van köztük, sziámi ikrek, önállóan egyik sem élhet meg, a szocializmus hátha csak árnyékjelensége a kapitalizmusnak és arra van Ítéelve, hogy ezzel együtt elenyésszen? A szocializmus együtt nő és csökken a kapitalizmussal és ennek halálával szintén, elmúlik, mert léthivatása csak a kritika, de nem az önálló állítás. Még mindenütt összeomlott, vagy tehetetlen meddőséggel tengődik, ahol csak uralomra jutott, még az újzélandi paradicsomban

is, ahol pedig az állam és a társadalom kizárólag ennek kultuszában nevelkedett savós aszkórságát tehát nem holmi reakciós történelmi erők hanem csak a saját sivársága és impotenciája okozzák.

A liberalizmus és a demokrácia létalapját vesztette, a kapitalizmusból lett monopólium és pluto-krácia, a demokráciából lett bürokrácia és kommunizmus. Már a parlamentáris rendszer is rossz, mert iúldrága és bonyolult és mert eltünteti az egyéni felelősség elvét és helyiébe ülteti a kontárság kultuszát, Hát még a kommunizmus felé irányuló kollektív demokrácia, a maga haszontalan tanácskozás-áradataival és minden sóhivatalt lepipáló bürokratizmusával! Nem csoda, ha az egész nemzet föllélekzik, ha néha-napján nyeregbe lendül valamely fiók-Napoleon és felrúgja mindezt a rothadt és élődsi tehetetlenséget. Csak ezek az oly sok vállalozási készségtől buzogó fiók-Napoleonok ne volnának annyira talmi-Napoleonok! „*Óvakodjunk a Napóleonoktól!*” tanácsolja a francia tapasztalat. A rendkívüli ember közveszedelem. „*Grosse Manner sind ein öffentliches Unglück!*” bólogatják a németek.

Smith Ádám 1776-ban megjelent nagy művét, a közgazdasági tudomány bibliáját, a *munkamegosztás* társadalmi jelenségét magasztaló himnuszszal kezdi, ezzel bizonyítva azt, hogy a munkamegosztást predominaló boldogító tényezőnek tartja. Ez a törvényszerűség az *egész* technikai fejlődésnek is egyik legfontosabb rugója, mert a gépek alkalmazását és feltalálását forszírozta. A technika volta-képen munkamegosztás, a nem összevaló részek szétválasztása és az egynemű részek egyesítése, ami a mechanikai teljesítmény határait óriásilag felfokozta. De csupán a mechanikait, a materiálist, a speciálist és amennyivel ebben haladtunk, ugyanennyivel sülyedtünk a filozófiában, a lelki tudományokban, az átfogó, egyetemes gondolkodásban. A

munkamegosztás a kulturális dekadencia egyik fő-
 okozójává vált. Mert semmi szükség sincs többé arra,
 hogy valaki magát nagy fáradozással és hosszas, ve-
 rejtékes munkával *egész* emberré felküzdje, elég, ha
 sunyin meglapul valamilyen kis részletmunka gépies
 ellátásánál. Már senki se legyen óramű, annak összes
 ikerekeivel, rugóival és mutatóival, sokkal célszerűbb
 az, ha az egész műnek csak egyetlen pontocskája,
un segment' d'homme, mert a kollektivitás segélyé¹-
 vel a nagy munkaszervezetnek minden porszemecs-
 kéje úgyis egyenlő fontosságot nyer; Megszűnik to-
 vábbá a tanulás, a valódi férfikori önkiképzés ingere
 és haszna, mert immár valóban oda jutottunk, hogy
*minél több van valakinek a fejében, annál kevesebb
 van a zsebében*. Csak az egyoldalú magánérdek
 szolgálata fizet, még pedig annál bőkezűbben, minél
 károsabb a közre. A valódi közérdeket szolgáló tudo-
 mányos munkálkodás ellenben gazdátlan, kivert
 mostohagyermek a közéletnek, amelyik hálátlan
 gúnykacajjal üzi el küszöbéről azt a tudományt,
 amelynek pedig egész kulturális és gazdasági exisz-
 tenciáját, az emberiség haladásának minden vívmá-
 nyát köszönheti. *Carlyle* átkozódását *Ruskin* és
Tolstoj negációja a civilizáció és a kultúra „vívma-
 nyaival” szemben e következmények prófétai meg-
 látását bizonyítják.

Amit az emberiség a kezébe vesz, azt elrontja,
 mint a gyermek a játékot. így csinált *a nemzetiségi
 elvből imperializmust*, politikai és gazdasági elnyo-
 mást. A reformáció küzdelmeiben keletkezett; az
 olasz pápai uralom alól a protestáns államokat sza-
 badságharcukban ekkor fűtötte először a nemzeti
 államiság utáni vágyakozás. Majd a napóleoni el-
 nyomtatás alól felszabadulni törekvő népfelkelés in-
 dította mai útjának a nacionalizmust, ami nem
 csupán valami mulékony teória, sem nem csupán a
 mindenkori környezet szüleménye, Hanem biológiai

kényszerűség, népfaji természeti adottság. De ihol a reakció, mely a nemzeti népfölkelést a maga céljaira hasznosítva, a saját hatalmának megerősítését szolgáló egyetemes védkötelezettséggé állandósítja, ihol a kapitalizmus, ami *List Frigyes* óvatos aievelővamos világkereskedelmi rendszerét elzárkózó, önálló protekcionizmussá torzítja. *A militarizmus és a protekcionizmus keverékéből előáll a politikai és gazdasági imperializmus a hódítás és eltiprás tébolya.* A bécsi kongresszus (1815) vezetőgondolata a legitimizmus és a nemzetiségi eszme visszafajtása. Száz évvel utóbb a párisi béke végérvényesen felrúgja a legitimizmust és a nemzetiségi elvet *ad absurdum* érvényesíti, mitsem törődve a nagy nyelvhatárok vízvázasztóin: a pufferállamok hivatását teljesítő vegyes nemzetiségi államok különleges igényeivel, a természetes gazdasági egység, a földrajz és a történelem parancsoló és döntő szavával. A gazdasági és politikai állandóság és biztonság szolgálatát s a nagy egységeikbe sűrűsödés évszázados munkájának eredményeit minden ok és szükség nélkül széttiporva, a nagy államegységeket önálló államfön«tartásra képtelen apró alakulatokra bomlasztotta, az elnyomottakat elnyomókká emelte és a volt macedóniai tűzfészket egészen a Rajna-Adria vonalig kiterjesztette.

Így vált Európa egyetlen harcmezővé, *a fajok és osztályok, a töke és munka, a népek, felekezetek és foglalkozások* önpusztító vérfürdőjévé, ami oly egyetemes elromlás felé mutat, aminőt Németország a 30 éves háborúval, Magyarország pedig a tatárjárással és a törökvészt követő osztrák „felszabadító” hadjárat következményeképen már két ízben át-szenvedett.

Ezt a katonai és gazdasági imperializmust a háború előtti évtizedekben egyetlen nemzet sem fokozta oly tébolyító paroxizmussá, mint a németek, akiket ez az elvakult rajongásuk a világháború katasztro-

fális végzetébe sodort. És velük együtt minket is, akiket a törökvész és újabban a pánszláv veszély a németiség sorsához sajtolt, az egyéb külvilágtól légmentesen elzárt *deutsches Kulturgebiet*-t nyomorított és nemzeti független államfenntartó képességünkben enervált. Ez a fölismerés is egyike a nagy összeomlás tűzvésze által megvilágított nagy negatívumoknak, amelyek azonban mint nagy okulások, értékesebbek az előző pozitívumoknál, mert e negatívumok a valóság lényei, míg a levitézlett pozitívumok a rajongás és illúzió kancsalul festett egével a szakadékba szédítettek.

A németiségben épp oly vakon bízunk, mint Amerikában, a sajtóban, a szolidaritásban, a technikában. Nem ismervén mást, mint a mi k. und k. Generalsablereinket és ballplatzi diplomáciánkat, a német hadvezetést és külpolitikát a tökeletesség csimborasszójának tartottuk. Épp úgy, mint belpolitikájuk vezetésének bölcsességét és tudományosságuk utolérhetetlen megbízhatóságát. Most, hogy a nagy mérkőzés a többi nemzetekkel való nivellálásra megtanított, minden vonalon óvatosabb megfontoláshoz szoktunk és különösen vigyázatra a némel dogmatizmussal szemben, ami rajongó *schwärmei* természetének épp oly veszedelmes tulajdonsága mint nekünk a magyar természet tunyasága, majd mindent fölemésztő föllángolása. Elfogultak voltunk a németiség nagy erényei mellett, épp úgy, mini ahogy Amerikáért is mint a szabadság, demokrácia és a korlátlan lehetőségek hazájáért rajongtunk a puritánok, Washington, Jefferson, Lincoln, Kossuth Lajos ottani szereplésének emlékein keresztül csillogva az ideális államot és társadalmat láttuk benne Hittünk demokráciájának őszinteségében és pacifizmusának mélységében. Ez a hitünk és bizalmunk volt reménykedésünk táplálója a *marne*-i döntő csatavesztés után is (1914 szept. 8-10), mert meg vol-

tunk győződve arról, hogy Amerika szabad és igazságos népe nem lesz kapható a beavatkozásra. Hát *Northcliff* és az amerikai trösztkirályok bebizonyították, hogy ugyancsak kapható volt és megmutatták, hogyan lehet a sajtó útján világosság és hasznos ismeretek helyett elvakultságot és tébolyt terjeszteni és háborús örületté fejleszteni. De láthattuk: azt is, hogy a pacifizmusra predesztinált földrajz környezet és a demokratikus alkotmányos berendezkedés hatása micsoda vékonyka réteg, akár a kulturmáz, a nemzeti erőből duzadó érvényesülési vág a nemzeti hiúság és a háborús dicsőség ösztönéne robbanó erőivel szemben és hogy az ősi atavizmu nemcsak egyes emberek, hanem a nemzetek életében is micsoda döntő tényező. Valóban, a hábor az emberiség normális állapota; a békeévek kivétel-
lek, mint az embernek valóban jó napjai.

A nemzetek karaktere minden ténykedésüket áthatja és irányát megszabja. Még a tudományét is. „*Aufrichtig zu sein kann ich versprechen, unparteiisch aber nicht.*” A tudós a saját nemzete lelkének hullámzásához van csatolva, épp úgy, mint a legpártatlanabb szándékú bíró és mentalitása a nemzeti jelleg bélyegét viseli. A katonák, diplomaták és üzletemberek agitációja nem lett volna elég ahhoz, hogy a nemzetközi közvélemény, a nagy néptömegek az imperializmus eszméjének ennyire bedőljenek és ezt az ideált, csapot-papot elfelejtve, demokráciát és pacifizmust felrúgva, a saját kulturális és jóléti érdekeik félredobásával mint egy nagy örületet szolgálják, hacsak nem jött volna segítségül a tudományos alátámasztás. Ebben is mesterek a németek: nem képzelhető el olyan helyzet vagyí esemény, amelyre nyomban ki nem találnának valamilyen tudományos teóriát. A *Sedan* óta világtébbollyá fejlődött politikai és gazdasági *imperializmus tudományos megalapozása a darwinizmus. Darwin* évtize-

des töprengés és aggályoskodás után bocsátotta közre mélységes megfontolásainak eredményeit, amelyeket az angol józanság óvatosságával mindig csak *ideiglenes föltevéseknek* minősített és utálta a darwinizmust. Épp úgy, mint *Marx* a marxizmust. Ámde jöttek a követők, a neki-dühödött neofiták. Micsoda jó falat volt a német győzelmi mámor számára a szelekció-elmélet, mint a fajok és osztályok örök harcának tudományos igazolása! Ugyanoly végzetes kihatású volt, mint a század elején az angol kapitalizmus pusztításai számára *Malthus* teóriája. *A survival of the fittest* bevezetése Németországba átérve a *survival of the strongest* értelmezést nyerte, a „legalkalmasabb” helyébe a „legerőszakosabb” lépett, megalapozása lett a *Mächt geht vor Recht* államteóriának és az erőszak és az *Übermensch* filozófiájának. A különben annyira valóban értékes, jóhiszemű és jóindulatú jenai tudós *Haeckel* Ernő és az eszthéla *Nietzsche* a közvéleményt feltűzelő fanatizmusuk és germán dogmatizmusuk folytán az *Alldeutsch* téboly felfokozásának tudományos téren épp oly bűnösei, mint a porosz imperializmus katonai és közgazdasági uszítói.

A pokol útja gyakran a legjobb szándékokkal van kikövezve. *Haeckel* rajongása a materializmus, *Nietzsche* hősi erőkultusza a cinizmus és brutalitás hitvallásává vált.

Mindenkiben és mindenben csalódtunk. Ez az a hangulat, amelyből *Turgenjeff Bazaroff*-jának nihilizmusa és az orosz polgári forradalmak vigasztalan sikertelenségéből és az orosz-japán háború nemzeti szégyenéből *Arcubasev Szanin*-ja született, amely mindent elfeledő, semmivel sem törődő életveg szaninizmus annyira hasonlít napjaink izgalom, tancs és mámorvágáéhoz.

Babylon sötét vizeinél bolyongva lessük, várjuk az új profétákat és áhítazzuk az új ideálokat,

új illúziókkal, új túlzásokkal, új kisiklással, új katasztrófákkal. De hiába! Illúziók nélkül nem élhetünk, mert ez az élet egyetlen reális tartalma.

Nagy hibája az emberi természetnek, hogy mindent vagy csak a napfényes oldaláról, vagy csak az árnyékos oldaláról bír szemlélni és hogyha valamely rendszert hibásnak talál, a mosdótálat a gyerekei együtt kiönti, nem veszi a fáradságot ahhoz, hogy csupán a valóban hibás és káros kinövéseket orvosolja és a gyomot és gatz kigyomlálja, hanem ha megunta, az egész rendszerrel szakít és ennek antipólusára átbillen. Ez az új rendszer természetesen bizonyos kívánalmakat ugyan kielégít, de viszont más irányokban (hiányos és téves, úgy hogy cseberből vederbe estünk. Hányszor kell még ily módon beleesni, kimászni, újból felszárnyalni és ismét lezuhanni, amíg elérkezünk Khina bölcsességéhez, a minden földi iránt közömbös nirvánához? Mért kell a nacionalizmus eltúlzása miatt ezt elvetni és a kozmopolita Nemzetköziséghez átlendülni, ennek bizonyos értékeivel, de másfelől súlyos veszedelmeivel? Mért kell elvetni a kapitalizmus előnyeit is, azért, hogy a szocializmus hátrányaihoz juthassunk? Mért haragudjunk a technikára, ahelyett, hogy azokra haragudnánk, akik a technikát helytelenül alkalmazzák? Mért szidjuk a liberalizmust és a demokráciát az indolenciája, üzletessége és demagógiája miatt, noha helyesebb volna ha csupán azokat a személyeket fogadjuk fölön, akik ezen eszmék köntösébe burkolózva garázdálkodnak, akik indolensek, üzletesek és demagógok?

A valóban elfogulatlan és érdektelen tudományos vizsgálat világánál, mélyreható gondos analizálással és átfogó szintetikus gondolkodással az illúzió és a szenvedély *Charibdis* és *Schylla* szirtjei között vezethetnek hajónkat. De hát sajnos, a test erősebb, mint a lélek, az illúzió és a szenvedély erősebbek, mint a

megfontolás, fölismerés és belátás. Szinte unalmas volna az élet, ha az emberiség mindig a higgadt, józan okosság szavát követné. Mi lenne a nökből?! Akik pedig elvégre mégis többségben vannak és demokráciában a többségi elv mindenekfelelt döntő.

Ennyit a *korszellem* vizsgálatáról. A *konstelláció*, átvizsgálása sókkal egyszerűbb. Ez adja meg az új orientációt és annak perspektíváit.

A két legbölcsebb politikus: Nagybritannia és Róma viselkedésén visszatükrözik a jövő plauzibilitása. Anglia udvariasan hajlong *Kraszin* és *Kemal* előtt, a pápa pedig oroszul tanul és rajokban küldi a hitleri-töket Szovjet-Oroszországba és Kínába, ahol a népek százmillióinak valóban mélyen vallásos lelkülete épp olya« televényföld a katholicizmus óriási térhódítása számára, mint amilyen Eldorádót nyújtanak természeti kincsei az Európában túltermeléssel fuldokló kapitalizmusnak. Genua, Genf, Lausanne, Brüsszel, Hága stb. konferenciái versengve kurizálnak a szovjet delegátusoknak, az olasz király különösen kitüntette őket és ahogy valaha Afrikára, úgy vetik magukat most az összes indusztriális népek a végtelen orosz birodalom kincseinek kiaknázására. A minden tengerek urának nem derogált leereszkedni Európa belvizeihez és sietve monopolizálta a Raj na - Duna vonal és Oroszország egész behajózását. Anglia soha ily mélyen bele nem hatolt Európa keletének politikai és gazdasági életébe. Eddig csak a tengerekre szögezte éles tekintetét, most erősebben a kontinensre, még pedig főleg Oroszországra és Törökországra, mint Ázsia európai képviselőire.

Mit jelent ez?

Az egyoldalú és extenzív koloniális rabló indusztrializmus és a tengeri világhatalom predominciójának elhalványulását. Európa a maga járványos betegségét a protekcionizmust és imperialista

nacionalizmust az egész világra átplántálta és a mindenfelé meghonosul Monroe-doktrína mindenfelé elzárja az európai exportindusztrializmus útját. A más nemzetek bőréen élősködő iparállamok kiviteli lehetőségei mind szűkebb területekre zsugorodnak össze, exportjuk folyton kisebb lesz és munkanélküli tömegeik állandósulnak. A cári és szultáni birodalmak elzárkózásának megszűnte és óriási területeiknek a kapitalizmus úttörő munkája számára való megnyitása Európa tekintetét a Nyugat elfogult imádatától ismét visszafordította Ázsia felé.

Amerika versenyével szemben Európa létfeltétele az Ázsiával való szoros összekapcsolódása, amihez nem kellene Dreadnoughtok, amihez a szárazföldi utak, a vasút és a behajózás fontosabb mint a tenger, az egyoldalú extenzív indusztrializmus helyett újból régi jogaiba lép a földművelés és a patriarchális kultúra. Anglia sosem minősítette magát az európai kontinenshez tartozónak, mert világhatalmi rendszerével politikailag valóban önálló kontinens. Vájjon most mért ékelődik annyira Európa beléietébe? Azért-e, hogy abba belekapcsolódjék és azt fejlessze, avagy csak azért, hogy azt feltartóztassa és megmérgezze? Mi fontosabb Angliának? Európai exportja, vagy az indiai út biztonsága? Úgy látszik az utóbbit többre értékeli és ezért nem érdeke az, hogy Európa balkanizálódási folyamata ellen segítséget nyújtson. Gazdasági káosz és társadalmi felbomlás az államok politikai erőinek halála; ezért oly kívánatos a győzelmes nagyhatalmak számára ennek a mai állapotnak perpetuálása a Rajna-Adria vonaltól északra és keletre fekvő területeken. Ha kap is tőlük valamelyik állam kölcsönt, a segélynek az ára uzsorakamat és a bel- és külpolitikai függetlenségnek teljes kiszolgáltatása. Az aranyfontokért mázsás vasilincs, a jólakásért rabszolgai lealáztatás. Ezért a kis nemzeti államok kibontakozást és boldogulást csakis és kizá-

rólag a saját belső erőiktől várhatnak és annak belátásától, hogy ha egyedül nem bírják el az önálló államfenntartás politikai és közgazdasági, főleg pénzügyi nehézségeit, mielőbb keressék meg a módot oly államszövetség kialakítására, amelyik a szerződő nemzetek mindenike számára biztosítaná a nagy gazdasági önellátó autarkia előnyeit és ezzel a társadalmi jólétet, minden imperializmus kizárása pedig a nemzeti kultúrák minden különlegességeinek teljes kivirágoztatását, ami a szürke földi létnek épp oly ragyogó adománya, mint amilyen a Föld természeti adományainak óriási változatossága.

A faji átöröklés, a történelmi erők és a földrajzi adottságok minden politikai machinációnál erősebbek. A machiavellizmus ravaszsága és erőszakossága a haladás sebességét ugyan korlátozhatja, de vissza nem fojthatja. A természet szava döntő. A természet szava, ezúttal a földrajzi adottság pedig azt mondja: hogy Európa egész mai baja, az „*Untergang des Abendlandes*” s irama onnét van, mert elszakadt szülőanyjától Ázsiától és magát önálló kontinensnek képzelvén, egyoldalú és extenzív ipusztudományi és tengeri koloniális politikára vetette. A gyarmatok azonban idővel szintén önálló nemzeti államokká emelkedtek és visszautasítják a kezét, amelyik simogató gondoskodás ürügye alatt a gyapjúkat mindig lenyírja. Már *Turgot* megmondotta, hogy a „*gyarmatok olyanok mint a gyümölcsök, csak addig függenek a gallyon, amíg megérnek.*”

Európa nem önálló kontinens, hanem csak Ázsia' nyugati nyúlványa. Ez a földrajzi adottság döntő tényezője történetének, amit nem szabad az utolsó ötszáz év békaperspektívájából szemlélni, lévén ez a Föld meghódításának és társadalmosításának nagy munkájában csak epizód, a Weltgeist pályájának csak néhány lépése.

Az emberi társadalom életforrása Ázsia közepe.

Innét rajzottak a népek egyrészt kelet és dél felé és megalapították Khinát, Japáni és Indiát és innét szorultak ki a sárga és fekete népfajok üldözése miatt a fehér népfajok nyugat felé, ahol megalapították Európa társadalmát, kultúráját és államrendszerét. Földrajzilag és ethnográfiailag Európa nem önálló kontinens, hanem csak Ázsia annexe, Ázsia térképének nyugati nyúlványa, nagy, lomha testén a kéz, amelyik egy évezred viaskodó versengésében megedződve, a világ urává fejlődött. De vajjon örökké fog-e ez az uralom tartani? Ahogy Ázsia konok rövidlátása kiűzte magából a legértékesebb népcsaládot és teremtette meg ezáltal Európát, bogy ez rövidesen a nyakára lépjen, ugyanúgy az elavult tradíciók csontkamrai fojtó levegője kiűzi magából Európa legtörekvőbb néposztályait. A XIX. sz.-ban új népvándorlás indult meg az új kontinensek, főleg Amerika felé, mely alig másfél évszázados felküzdés után már Európa vetélytársa és türelmetlen jelöltje a világhatalmi örökség átvételének. A mai technikai kor dagályával együtt siklott fel a modern közgazdasági élet legmagasabb tőkélyére, mint a léghajó, ha eldobálja homokzsákjait, a mull hagyományait, amelyeknek iszalagja visszatartja fejlődésében és annál szívósabban rángatja vissza, minél gyorsabban kívánna haladni. Amerika a legkülönfélébb nemzetek nagy keverőüstje, az egyoldalú közgazdasági haladás szellemének inkarnációja. Viszont Európa nemzetei a történelmi és kulturális fejlődés útján tartoznak haladni és nem szabad elszakadniuk a belső lelki élet kultuszától. Amerika elveszíti világtörténelmi hivatását, ha átveszi Európa betegségeit, a militarizmust és imperialista és etatista gazdaságpolitikáját. Európa történelmi jellegű társadalmára viszont szétbomlasztó méreg Amerika egyoldalú industrializmusa, amint ezt különösen Németország társadalma bizonyítja, amelyik ezt a bájtalt a leg-

nagyobb mohósággal, igazi germán szomjúsággal felhajtotta.

Európa földrajzilag és ethnográfiailag nem önálló kontinens, hiszen folyton történik beáramlás Oroszország és a Balkán felől, de kulturálisan az Amerika viszont földrajzilag abszolút önálló kontinens, sőt géniuszának nagyszerű nemzetformáló ereje folytán, a bevándorlás korlátozása és eugenikai törekvései által mondhatni ethnográfiailag is az, viszont azonban a kultúra terén örökké függvénye marad Európának. *A kultúra évezredes történelmi fejlődés patinája*, idő, hajlam és hosszú önfeláldozó munka gyümölcse. Amerikának erre nincs ideje, a vállalkozásra termett népének nincs hajlama és munkát sem hajlandó erre áldozni, mert szellemi és lelki erőinek minden idegszálával a közgazdasági fejlődés forszírozásához van kapcsolva és mert ott minden ember annyit ér, amilyen gazdag. Az industrializmus világnézetében abszolút egyéni értékmérő a pénzes zsák duzzadtsága, épp úgy, mint ahogy a paraszt szemében mindenki annyit ér, ahány hold földje van.

Magyarország történelmi hivatása bár jóval kisebb méreteken, de sokban hasonlít Amerikáéhoz. Ez is egész sereg itt találkozó népcsaládnak nagy keverőüstje, azzal a rendeltetéssel, hogy a Kárpátok medencéjében ebből a sokféle elemből új vegyületet, új nemzetet teremtsen, amelyikben az alkatrészek mindenikéből benne legyen valami, de egyik se dominálja a többit. Ámde Amerika helyzete sokkal könnyebb, mert földrajzilag izolált szigetország, mint amilyen Anglia, tehát a vegyülési processzus külső zavaró befolyások nélkül folyhatott. Nálunk ellenben a külső erőhatások ismételtén megzavarták a belső konszolidálódás folyamatát. A germán éknek csúcsa, az ekének orra vagyunk, amelyik nyugatról kelet felé kettéhasítja Európát és szétválasztja az északi

szlávokat a délelektől és ezzel megmenti Európát az elszlávosodástól. Természetes, hogy az ekevas orra a folytonos horzsolódástól csiszolódik, fénylőn ragyog, de egyben kopik, fogy, mind szűkebb terjedelmre szorul össze és majd egyszer csak egészen összeroppan. Elsősorban Anglia érdeke volna, hogy ez az ekeorr el ne pusztuljon, mert a pánszláv tenger a kettős kontinens minden irányában veszedelmesen hömpölygeti hullámaait.

A magyar állam fönmaradásának okai: a ragaszkodás ősi fajiságához és önálló nemzetalkotó hivatásához, ami a korszellem haladásához, Európa fejlődésének menetéhez való állandó alkalmazkodást kívánt. A független magyar államiság mindig átvette a nyugati haladást, *de egyúttal mindig küzdött a nyugat politikai dominációja ellen.* Az Árpádok és Mátyás legtöbb háborúja Bécs túlkapásai ellen irányult. Kitűnő politikai érzéke volt történelmi hivatása iránt, sohasem feledkezett meg arról, hogy a népke nagy vízvázasztóján elhelyezett pufferállam amelyiknek *épp úgy kell képviseli a nyugatot kelet felé mint a keletet nyugat felé.* Mindig katasztrófához vezetett, ha bármely irányban egyoldalúvá vált. A független magyar államiság épp úgy, mint később az erdélyi fejedelemség jól tudta, hogy öngyilkosság számára, ha akár Bécs, akár Bizánc politikai schleppwasser-jébe kerül. Ezért állandóan mindkét irány felé küzdöttünk önálló független államiságunk megőrzéséért és evégből igyekeztünk hátvédet fenntartani északon az orosz, ukrán és lengyel, délen pedig a horvát és szerb nemzetek felé, sok dinasztikus beházasodással és sűrű politikai társadalmi és gazdasági kapcsolatok fenntartásával. Ekkor a földrajz és történelem parancsszavát követtük, a pufferállamok örök kompromisszumra utalt kiegyenlítő politikáját. Ezt tépte szét a Habsburg-uralom, ami Ausztria sorsához, majd a németiség egyoldalú aspirációi-

nak szolgálatához, legvégül a Berlin-Bagdad blöffhöz bilincelt életre-halálra. A dualizmus kulturális es gazdasági „előnyeiért az önálló államfenntartás nemzeti bel- és külpolitikai erőit kellett áldozatul hoznunk. Az egyoldalú német orientációhoz és aj korszellem fejlődéséhez képest elavult közjogunkhoz! való elvakult csökönys ragaszkodás tragédiánkat] okozta.

Európa népei a nagy római birodalom északi határait a Rajna–Duna vonalon túli vad vidékekre mindnyájan a nagy népvándorlás korában költöztek át Ázsia közelebbi-távolabbi vidékeiről, így pl. a csehek csak pár évszázaddal hamarább, mint a magyarok, akik kissé elkésve, szinte kapuzárásra érkeztek ide, amikor az önálló államalakulások már erősen előrehaladtak. A római birodalom két-felé szakadásakor, még az Árpádok korában is, Bizánc hatalmasabb volt, mint Róma. A török expanzió vágta el Kelet-Európát, ez szakította el a „nyugati fejlődéstől, sorvasztotta el Velence és Genua dominációját és szüntette meg a keleti kereskedelmet, így tolodott ez át Európa nyugati hajósnépeire (portugál, spanyol, holland, francia, angol) és szorította ezeket az új világrészek felfedezésére. Bizánc eleste (1453) adta meg a konstellációt Anglia világuralmára és vetette el a magot Amerika nagygyá fejlődése számára.

Törökország hódító és elnyomó imperializmusa 400 éven át áthághatatlan falat vont Európa és Ázsia közé, épp úgy, mint később a cári Oroszország. Európa elszakadt szülőanyjától és jövőjét a tengerre és a gyarmatosításra volt kénytelen áthelyezni. A tengerparti hajósnépek óriási fölénybe kerültek a „szárazföldi patkány” nemzetekkel szemben. A hajózás és a világkereskedelem rohanást kiterjesztette a kapitalizmust és a technikát és ezzel a modern indusztrializmust, ami széttiporta a családot, a

patriarchalizmust, a jó hagyományokat és elhanyagolta a földművelést és a társadalmi egyetértés ápolását és mindezek helyébe az etatista államot és kollektív társadalmat létesítette, ezeknek minden parazita bürokráciájával és kontársági kultuszával.

Ennek az egyoldalú és elfogult nyugatimádásnak most már szerencsére vége szakadt. A háború előtti évtizedeknek mind súlyedőbb kulturális hanyatlása és nemzetközi politikai zűrzavara a háborúval forradalmi kiégésre jutott. Az „Untergang des Abendlandes” sóhajtozás tényleg teljes mértékben indokolt. De csak a nyugati koloniális és industrializált nemzetek számára. Viszont a kelet felé fordult konstelláció Európa északi és keleti népei számára fölszabadulást jelent. Eddig mindenki elfogult volt a nyugatimádásban, a Nyugathoz dörgölőztünk és nyugati orientációktól vártunk megoldást. Pedig mi voltunk és lehetünk mi a Nyugatnak? Morzsanyalók és eszköz a kezükben, míg Kelet-európában miként 1526 előtt, irányadó tényezők.

A párisi béke zsarolása immár beleszorította Törökországot és vele a mohamedán világot az orosz szövetségbe, aminek óriási jelentőségét az angol politika jelentős változásain szemlélhetjük. A francia jóvátételi politika ugyanígy fogja az orosz-török szövetségbe belesajtolni Németországot is, a német katonatisztek és technikusok *Moltke*, *Limán de Sanders* és *Von der Goltz* pasák hadsereg-szervező pályájára és ezen óriási új világok gazdasági feltárására. Az orosz *Randstaatok* és a *Monarchia* utódállamai rövidesen mind be fogják látni, hogy az önálló gazdasági nacionalizmus és az ideges kardcsörtető imperializmus mindenikük számára az öngyilkosságnak és népeik leszegényítésének útja. Előbb-utóbb be fogják látni, hogy a *Rajna-Adria* vonaltól északra és keletre eső népeket a földrajz és történelem szava és a világháború eredményei meg-

teremtette konstelláció közös sorba utaljak, amiből a régi Dreikaiserbund újabb es javított kiadása fog kialakulni. *Az európai Egyesült Államoknak természetes megoldása ez, és nem Mitteleuropa.* Ez a *Keleti Unió* régi fényébe emelné vissza Konstantinápolyt, mint a világ legfontosabb fekvésű metropolisát, három kontinens hídfőjét, Európa, Ázsia és Afrika csomópontját, a Dunavölgye, a Fekete és a Kaspi tenger és így az egész keleteurópai és nyugatázsiai belvízi forgalom tengeri átrakodó állomását. Konstantinápolyban a háború alatt volt egy „*Magyar Intézet*”, amelyik azonban meglehetősen vérszegényen csak nyelvészeti és *műtörténeti irányban* működött. *A legsürgősebben fel kellene újítani és kimélyíteni török kapcsolatunkat,* de kimélyítve és kiterjesztve a politikai és közgazdasági fejlemények minden vonatkozásának éber figyelemmel kísérésére és a gyakorlati bekapcsolódások hathatós támogatására. Oroszországban és Szibériában is hadifoglyaink közül sokan igen értékes személyi relációkat szereztek, amelyeknek kultiválása nagyon meg fogná könnyíteni gazdasági orientációnk kiépülését. A „*tengerre magyar!*” helyett most „*keletre magyar!*” a jelszó, a *Körösi Csorna Sándorok* buzgalomával, és a magyar közgazdasági élei gyakorlati szakembereinek, elsősorban kereskedőinknek céltudatos úttörő munkájával. Ennek támogatása és megfelelő szakerők kinevelése végett viszont nálunk a közgazdaságtudományi kar egyetemi *Keleti Intézete* sürgősen és minden áldozattal kifejlesztendő volna.

Magyarország új választút elé fog kerülni. Mohács körül három évszázadig vérezett a török expanzió ellen, a németiség védelmében. Erre az egyoldalú politikára ugyancsak ráfizettünk. A történelem négyszáz éves perspektívájából visszatekintve akkoriban a török orientáció lett volna helyesebb,

Martinovics és Bethlen Gábor óvatos politikájának fenntartása. Így százötven éven át őrlődünk Bécs védelmeiben, hogy a hosszú küzdelmekben elvérezze és kimerülve, Bécs rabságába essünk. Nem a hazánkat a tatárjáráshoz hasonlóan elpusztító német „fölszabadító” háború, hanem otthoni belső betegségei roppantották össze a török expanziót, amelyik alól még a nálunknál sokkal fejletlenebb és kisebb balkáni nemzeti államok is fel tudták magukat szabadítani és független államiságukat egészségesen és erőteljesen kiépíthették.

Hová fog Magyarország orientálódni? Csatlakozna-e egy ilyen keleti államszövetséghez, vagy Belgium és Svájc mintájára neutrális pufferállam szerepét vállalná, avagy továbbra is folytatná „a szláv ék” hivatását, Anglia és Olaszország szolgálatában? Ahogy a német-török vetélykedésben s két malomkö között őrlődött fel, vigyázzunk, nehogy most egy szláv-latin angol ellentét malomkövei közé szoríttassunk. A gazdasági bekapcsolódás és a személyi kapcsolatoknak minden irány felé minél intenzívebb ápolása minden eshetőség számára egyformán a leghathatósabb előkészülés.

Magyarország mindenképen az éber kompromisszumra és állandó alkalmazkodásra van utalva. Ha nem feküdnék a legnagyobb ellentéteknek ezen a közös találkozó pontján, akkor a saját kedve szerint szabhatná meg pályáját. Európának itt ezen a helyén azonban az elzárkózás és a konzervatív megmerevülés egyenesen öngyilkosság.

Egyelőre mindezek a megfontolások csak eszmei lehetőségek fölvetése, pusztán kombinációk, amelyeket a XIX. század politikai, közgazdasági, társadalmi és kulturális eredményeinek madártávlatból való áttekintése sugal. Végső konklúzió gyanánt: *ajánlatos minél intenzívebb kulturális és gazdasági be-*

kapcsolódás a keleti orientációba, mert a XIX. századnak ez a végrendelete!

Elnök: Mindannyiunk nevében köszönöm ö Meltóságának mai előadását, mellyel a múltba világított, hogy a jövőbe láthassunk s mellyel gyönyörködtetve oktattott bennünket. Bezárom 18. nyilvános ülésünket.